

УДК 364.07-058.85

Яскал Любов

ПОГЛЯД ПОТЕНЦІЙНИХ ПРИЙОМНИХ БАТЬКІВ НА УМОВИ ТИМЧАСОВОЇ ПРИЙОМНОЇ ОПІКИ

У статті розглядаються результати дослідження проблеми матеріальної та нематеріальної підтримки державою потенційних прийомних батьків, які включаються в систему тимчасової прийомної опіки, їх потреби в інформації про концепцію та умови здійснення прийомної опіки. Окреслюється ситуація у сфері опіки над дітьми-сиротами в Україні та визначається мооісливий шлях вирішення проблем, які назірили в роботі інтернатних закладів, - впровадження тимчасової прийомної опіки. Запропоноване дослідження визначає умови реалізації даного виду опіки над дітьми-сиротами та дітьми, які позбавлені батьківської опіки.

Україну охопила криза, що має системний характер. Вона торкнула не лише економіку чи владні структури, а всі сторони нашого життя, включаючи екологію, освіту і масову свідомість. Ця криза примушує змінювати мислення і створювати нові організаційні структури, які дозволять країні досягти стабільності. Структурою, яка потребує змін, є система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

У радянській Україні соціальний захист переважної більшості дітей, що втратили батьків або опікунів, полягав у тому, що вони поетапно навчалися і виховувалися в будинку дитини для дітей віком до трьох років, дитячому будинку для дітей від 4 до 7 років та школі-інтернаті. Спеціалізовані навчально-виховні заклади були покликані забезпечити розвиток дітей-сиріт та догляд за ними.

З 1991 року, часу здобуття Україною незалежності, система державної опіки дітьми-сиротами не змінилася, хоча вона має багато недоліків. Виховання в закладах супроводжується рядом складних матеріальних та нематеріальних проблем. Більшість дітей не можуть нормально розвиватися через психологічну та моральну несумісність з умовами їх утримання. Найвні матеріальні труднощі пов'язані із відсутністю бюджетних асигнувань, будівельних матеріалів, сантехнічного і технологічного обладнання. Школи-інтернати мають також

проблеми в організації оздоровлення, медичного обслуговування дітей. У закладах трапляються непоодинокі випадки фізичного і морального насильства над окремими вихованцями як з боку інших дітей, так і персоналу. Після перебування в навчально-виховних закладах діти-сироти мають багато відхилень, зокрема, в стосунках з іншими людьми. Отже, система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, потребує змін і вдосконалення.

У середині ХХ століття в країнах Європи та Америки існувало незадоволення роботою навчально-виховних закладів. Висувалися такі аргументи: виховання в навчально-виховних закладах призводить до втрати дітьми індивідуальності, життя дітей-сиріт в інтернатах надто ізольоване від життя суспільства, вихованці не мають достатнього правового захисту. Тому державна політика у сфері опіки дітьми-сиротами була спрямована на те, щоб кількість інтернатів звести до мінімуму. Сьогодні в ряді держав їх немає зовсім [1]. Наприклад, у Фінляндії в 60 - 70-х роках було змінено цілі та завдання резидентного догляду. Поступово уряд зменшив кількість навчально-виховних закладів. Провідним принципом в охороні дитинства стала позаштитуційна підтримка дітей-сиріт, яка

полягала в тому, що дітей, які потрапляли під опіку держави, почали передавати на тимчасове виховання в прийомну сім'ю. Після цієї реформи система опіки дітьми-сиротами у 80-ті роки почала покращуватися [2]. Такий вид догляду за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківської опіки, має назву тимчасової прийомної опіки (foster care).

В Україні у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, склалася ситуація, подібна до тієї, яка була в країнах Заходу в середині ХХ століття. Отже, існує можливість звернутися до досвіду цих країн. Може виникнути питання, чи сприятиме запровадження тимчасової прийомної опіки в Україні поліпшенню ситуації у сфері соціального захисту дітей-сиріт? На фоні тривожного становища у сфері інституційного догляду прийомна опіка має сенс вже навіть з того огляду, що за таких умов приділяється увага потребам кожної дитини, зокрема, реалізується індивідуальний підхід, враховуються психологічні, моральні, фізичні, матеріальні потреби розвитку та виховання. Завдяки цій системі діти-сироти мають змогу виховуватися в знайомому та близькому їм середовищі родини. Система послуг для дітей та прийомних сімей забезпечує високий рівень життя дітей-сиріт. Розвиток тимчасової прийомної опіки стимулює процес попередження попадання дітей під опіку держави, оскільки превентивна робота із кризовими сім'ями є важливою ланкою в діяльності соціальних служб, які допомагають таким родинам.

Отже, виникла потреба в широкому вивченні та узагальненні думок громадян, які мають бажання брати на виховання прийомних дітей, щодо терміну перебування дітей в таких сім'ях, матеріальної та нематеріальної допомоги, потрібних таким сім'ям послуг. В період від 14.02.99 по 28.02.99 у м. Рівному було проведено дослідження, яке допомогло з'ясувати, на яку підтримку з боку держави розраховують потенційні прийомні батьки, що включаються в систему тимчасової прийомної опіки, та їх потреби в інформації про концепцію та умови здійснення прийомної опіки.

Під час дослідження *тимчасова прийомна опіка* визначалася як виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, в чужих (прийомних) сім'ях як у рідних, до настання повноліття. Прийомна опіка передбачає також тимчасове проживання, виховання дитини в домі прийомних батьків, поки її рідні батьки не будуть у змозі доглядати за нею.

З метою всебічного вивчення проблеми було застосовано такі методи, як анкетування та фокус-група.

Вибір інформантів відбувався за критерієм доступності, оскільки основною характеристикою відбору було бажання учасників опитування взяти на тимчасове виховання дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківської опіки, у випадку запровадження в Україні прийомної опіки. Такий критерій відбору зумовлений специфікою досліджуваної проблеми. Респонденти були віком понад 18 років та мали сім'ї.

Анкети заповнили 109 слухачів курсів Рівненського Інституту підвищення кваліфікації вчителів та 7 працівників Рівненського міськвиконкому. У фокус-групах взяли участь 35 чоловік: працівники Рівненського міськвиконкому, Рівненського ательє "Люкс", члени батьківського комітету середньої школи №22.

Перше питання, яке ми намагалися з'ясувати, стосувалося мотивації батьків під час прийняття рішення взяти на виховання прийомну дитину. Серед чинників, які спонукали потенційних прийомних батьків до цього, були такі: милосердя, співчуття, любов, бажання допомогти. Особисті причини такі, як відсутність або неможливість мати більшу кількість дітей, практично не спонукають до участі в тимчасовій прийомній опіці.

Під час дослідження окремо виділилася група респондентів, які сприймали участь у такому вихованні як патріотичний обов'язок. Вони вважали, що це їх робота на благо держави, її майбутнього. Для них пріоритетним у процесі опіки є бажання допомогти державі виховати достойних громадян України. При обох видах мотивації

батьки готові виконувати роль вихователя, матеріального забезпечувача, захисника, друга, радника.

Потенційні прийомні батьки розуміють необхідність допомоги сім'ям, які переживають різного роду труднощі (фінансова скрута; хвороба, інвалідність рідних батьків або їх перебування на лікуванні від алкоголізму тощо). Під час проведення дослідження група учасників виявила бажання взяти під тимчасову опіку дитину своїх друзів, родичів у випадку критичної ситуації (стихійного лиха, трагедії в родині, серед знайомих тощо). Анкетування показало, що потенційним прийомним батькам дуже важливо усвідомлювати, що їх робота справді потрібна. Сирітство, загроза безпеці, відсутність догляду є, на думку респондентів, вагомими підставами того, що дитина може потрапити під тимчасову прийомну опіку. У цих випадках потенційні прийомні батьки готові опікуватися прийомною дитиною. Такі бажання відповідають цілям процесу деінституалізації навчально-виховних закладів для сиріт.

Водночас у процесі проведення ряду фокус-груп виникло питання готовності держави підтримувати таку опіку. Складається ситуація, за якої населення має бажання, щоб інновація була запро-вадоісена, але держава до здійснення цього не готова. Спираючись на той факт, що тимчасова прийомна опіка має допомогти розформувати навчально-виховні заклади і є елементом процесу деінституалізації, учасники фокусованих інтерв'ю висловили думку, що виходом із ситуації може стати спрямування матеріальних ресурсів, призначених для забезпечення державних навчально-виховних закладів, на здійснення тимчасової прийомної опіки.

У нашому дослідженні ми намагалися визначити також, який термін перебування дітей у прийомній родині можна вважати оптимальним, і на який період часу такі родини готові взяти на виховання прийомну дитину. Респонденти висловились за те, що дитина має перебувати в сім'ї до повноліття, мотивуючи це психологічним комфортом

дитини. Більшість учасників дослідження готові були опікуватися дитиною-сиротою до вказаного терміну.

Та група батьків, які вважали за можливе виховувати дитину лише протягом одного року, пояснювала своє рішення матеріальними труднощами, малою житловою площею, великою завантаженістю на роботі. Хоча при цьому також вважала, що найкращою ситуацією для прийомної дитини є перебування її в одній прийомній сім'ї до повноліття або до часу завершення опіки. Але при матеріальній підтримці з боку держави, певних пільгах на основному місці роботи такі потенційні батьки могли б опікуватися прийомними дітьми до повноліття. Отже, державні виплати на утримання прийомних дітей є обов'язковими. Ще одне питання, яке ми намагалися з'ясувати під час дослідження, стосувалося саме цього аспекту опіки.

Серед учасників дослідження була група потенційних прийомних батьків, які готові були повністю утримувати прийомну дитину без будь-якої підтримки з боку держави, але вона нечисельна - 5 учасників анкетування та 3 особи, які працювали у фокус-групах. Допомога потрібна на забезпечення як базових потреб у їжі, одязі, взутті, так і потреб, пов'язаних з інтелектуальним, духовним розвитком прийомної дитини (навчальні послуги, ігри, книги, отримання музичної освіти, заняття в спортивних секціях, організація культурних заходів тощо). Дуже часто згадується така проблема, як доступність якісного медичного забезпечення, можливість оздоровлення.

Висловлювалася думка, що при вчасному отриманні заробітної плати за основним місцем роботи потенційні прийомні батьки потребували б лише часткової підтримки, оскільки мали б змогу утримувати дитину за рахунок власних коштів. Отже, ситуація в економічній сфері країни позначається на відповідях.

Важливим є питання, в якій формі мають здійснюватися фінансові

виплати. Батьки запропонували такі можливі варіанти:

- виділення сум, які надаються прийомним сім'ям один раз на місяць, з яких здійснюються виплати на прийомну дитину;
- доплати в розмірі 30-40% до заробітної плати за основним місцем роботи;
- виділення коштів на конкретні потреби;
- надання матеріальної допомоги в розмірі витрат на утримання дітей в державних виховних закладах для дітей-сиріт.

Кожний зазначений пункт заслуговує на увагу та може бути взятий за основу під час реалізації опіки.

Робота у фокус-групах дозволила виявити питання, яке цікавить потенційних прийомних батьків, - *пільги учасникам тимчасової прийомної опіки.* Серед них називалися такі, як :

- зменшення робочого часу для прийомних батьків на основній роботі;
- пільги в оподаткуванні;
- пільги в оплаті комунальних послуг.

Під час дослідження було висловлено думку про необхідність *створення матеріальної бази для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.* Цією матеріальною базою вони зможуть скористатися після завершення терміну тимчасової прийомної опіки. Зокрема, пропонується або страхування прийомних дітей, або сплата щомісячних внесків держави на рахунок дитини.

Потенційні прийомні батьки потребують допомоги з боку соціальних служб, а саме :

- в оформленні документів щодо прийомної опіки;
- в отриманні консультацій психолога, юриста, соціального педагога.

Робота учасників дослідження дозволила виявити *потребу потенційних прийомних батьків у навчанні* перед здійсненням опіки. Зокрема, в процесі навчання вони хотіли б з'ясувати такі питання :

- особливості психології прийомної дитини;
- особливості поведінки прийомних батьків з дітьми, які перебувають у різних психологічних станах;

- методи виховання прийомної дитини;
- здобуття навичок вивчення природних нахилів та рис характеру прийомної дитини;
- способи уникнення непорозумінь, які можуть виникати між дитиною прийомною та рідною.

Важливим є момент якості роботи соціальних служб, що відповідають за здійснення тимчасової прийомної опіки. Учасниками дослідження порушувалась і ця проблема. Виявлено, що існує недовіра з боку потенційних прийомних батьків до діяльності можливих приватних служб. Звернено увагу на те, що *соціальні служби мають бути державними.*

Учасники дослідження обговорили питання винагороди прийомним батькам. Однак респонденти підкреслили, що вони *не бажають отримувати за цю роботу будь-якої винагороди* і сприймають це як добродійність.

У результаті дослідження було виявлено ті моменти тимчасової прийомної опіки, які важливо знати громадянам для того, щоб прийняти рішення про участь в опіці. Потенційні прийомні батьки вважають за потрібне, щоби в інформаційній брошурі були висвітлені такі групи питань:

1. Підготовка дітей до перебування в тимчасовій прийомній опіці:

- Як дитину готують до приходу в іншу сім'ю?
- Як прийомні діти адаптуються в прийомних сім'ях?
- Чи є опіка анонімною?
- Протягом якого терміну дитина під опікою?
- Яка причина того, що дитина потрапляє під опіку?
- В якому стані діти приходять під опіку?
- З якого віку можна брати дитину під опіку?
- До якого віку можна опікати дитину?

2. Права та обов'язки прийомних дітей.

- Які права та обов'язки мають прийомні діти?
- Які пільги має прийомна дитина?
- Яке право має дитина на майно опікунів?

- Які вимоги до умов утримання?

3. Вимоги до потенційних прийомних батьків та їх підготовка до здійснення опіки.

- Хто такі прийомні батьки?
- Які вимоги до прийомних батьків?
- Як прийомних батьків готують до здійснення опіки?

4. Права та обов'язки прийомних батьків.

5. Оформлення опіки.

- Куди звертатися, по інформацію про дітей, які потребують опіки?
- Як оформити документи на опіку?
- Хто вивчає дитину, перш ніж передати її на виховання в сім'ю?

6. Підтримка прийомних родин з боку держави.

- Яку матеріальну та нематеріальну підтримку надає держава прийомним сім'ям?
- Як прийомна сім'я має гарантувати свою матеріальну безпеку?

1. Опіка прийомних сімей з боку відповідних соціальних служб.

- Як здійснюється контроль за психологічним, моральним, фізичним станом дитини в прийомній сім'ї?
- Хто слідкує за реалізацією прав дитини?
- Як перевірятиметься використання батьками коштів?

8. Пільги батькам, які здійснюють тимчасовий догляд.

- Що гарантує держава сім'ї, яка бере дитину під опіку?
- Чи впливатиме участь у прийомній опіці на стаж, пенсію?

9. Проблеми виховання прийомної дитини.

- З ким прийомні батьки можуть говорити про проблеми виховання?
- Чи має право хтось сторонній втручатися у виховання дитини?
- Чи мають право прийомні батьки схилити дитину до певної віри?

- Чи не шкодять дитині переходи з однієї сім'ї в іншу?

- Чи може прийомна дитина негативно впливати на рідну дитину?

10. Стосунки прийомної дитини із рідними батьками.

- Чи повертаються прийомні діти в рідну сім'ю?
- Які права мають рідні батьки щодо власної дитини, яка перебуває під опікою?
- Чи мають право рідні батьки спілкуватися з дитиною?

11. Соціальний статус дитини після закінчення терміну опіки.

- Як держава опікується дитиною після завершення опіки?
- Якими є результати опіки?
- Чи можна після здійснення опіки дитину всиновити? Якщо так, то на яких умовах?

Таким чином, в результаті нашого дослідження ми отримали *перелік питань, який треба оприлюднити в інформаційній брошурі про тимчасову прийомну опіку*, і який має лягти в основу роботи соціальних працівників із потенційними прийомними батьками.

Україна тільки починає формувати шляхи поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Система тимчасової прийомної опіки може зайняти в цьому процесі чи не найголовніше місце. Проте поки що навіть не існує сталої термінології, не кажучи про цілісне уявлення про цілі, завдання та спосіб їх здійснення. На основі матеріалу, отриманого в результаті дослідження, є можливість виробити положення, які забезпечать надійність, регулярність, високу якість здійснення тимчасової прийомної опіки, що у свою чергу забезпечить покращення якості соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

1. *doma B.* Піклування про дітей, позбавлених опіки батьків, як соціальна проблема (Україна і світовий досвід) // Права людини в Україні-1996-1997-Вип. 18.- С113.

1. *Poso T.* Extrafamilial care in the best interests of the child // Extrafamilial care in Finland.- The Central Union for Child Welfare, 1997.- С17.

Yaskal Lyubov

THE CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF FOSTER CARE AS SEEN BY THE POTENTIAL FOSTER PARENTS

The article deals with the results of the research of the expectations as to the material and nonmaterial support given by the country to potential foster parents, who are getting involved into the system of foster care, and their need of information about concept and conditions of foster care. The article also describes the situation in the sphere of care about orphan children in Ukraine and defines the possible way for the solution of the problems which appeared in the work of institutional homes for children, this way is realization of foster care. The following research defines the conditions under which foster care for orphan children and children whose parents are deprived from their parental rights may be put to practice.